



## Torguud Oyratları ve Manas Destanı'nda Torguudlar

Raşit ÇÖLOĞLU\*

**Öz:** Bu makalenin amacı Torguudların kökenleri hakkındaki görüşleri değerlendirmek, Türk ve Moğol dünyasındaki tarihsel rollerini incelemek ve Manas Destanı'ndaki konumlarını ortaya koymaktır. Makalenin ilk bölümü olan Torguudların tarihleriyle ilgili kısımda; tarama, tasnif, tahlil, eleştiri ve sentez yöntemleri kullanılmıştır. Manas Destanı'yla ilgili bölümünde ise metin analizi yöntemi kullanılmıştır. Torguudların Kereyitlerden geldiği tahmin edilmektedir. Torguudlar XIV. yüzyılda Oyrat birliğine katılmıştır. Torguud adının kaynağı konusunda en çok taraftar bulan görüş onların Cengiz Han'ın özel muhafızları olan "turqaq keşig"lere dayandığıdır. Bu makalenin iddiası ise onların Gök Türklerin (Türküt) bakiyeleri olabilecekleri şeklindedir. Makalede Torguudların tarihlerinin kısaca ele alınmasının ardından Manas Destanı'nın Radloff, Cusup Mamay, Karalayev ve Orozbekov varyantlarında Torguudların (Tirgoot) nasıl geçtikleri incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda Radloff varyantında Tirgoot etnoniminin yer almadığı ama Torguudların içinde yer aldığı "Dört Oyrat" boy yapısına değinildiği görülmüştür. Cusup Mamay varyantında Tirgootlar Talas'ın eski sakinleridir. Karalayev varyantında birçok defa geçen Tirgootlar ise Kara Kitay, Mançu ve Moğol halklarının müttefikidir. Yine bu varyantta Tirgootlar Kökötöy'ün aşına davet edilirler ve hanları Büyük Savaş sırasında Almambet tarafından öldürülür. Tirgootlara en geniş yer Orozbekov varyantından ayrılmıştır. Metinde Torguudların ataları Kereyitlerin dâhil olduğu Zubu devletine atıfta bulunulur. Diğer yandan sık sık Torguudların Türk kökenli oldukları, Kırgızlarla bir atadan geldikleri ancak Kitay'ın kandırması sebebiyle Türklükten uzaklaştıkları vurgulanır. Ayrıca diğer varyantlarda da yer alan Manas'ın Kalmuklar için çalışan kötü niyetli akrabası Közkaman bu metinde Torguudlara mensuptur. Bu ayrıntı Kırgızlarla Torguudlar arasındaki köken birliğinin boyutlarını ortaya koyar. Bu bağlamda makalenin iddiası olan Torguudların Türk soyundan geldiği Manas Destanı'yla da desteklenmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Torguud, Kalmuk, Gök Türkler, Manas, Orozbekov, Karalayev, Mamay.

### Torguud Oirats and Torguuds in the Epic of Manas

**Abstract:** The aim of this article is to evaluate the views on the origins of the Torguuds; examine their historical role in the Turkish and Mongolian world and reveal their privileged position in the Epic of Manas. In the first part of the article, the history of the Torguuds, scanning, classification, analysis, criticism, and synthesis methods were used. In the section about the Epic of Manas, the text analysis method was used. It is estimated that the Torguuds came from the Kereyites. This Torguuds joined the Oirat union in the 14<sup>th</sup> century. The view that finds the most supporters about the origin of the name Torguud is that they are based on the "turqaq kesig", the special guards of Genghis Khan. This article claims that they may be the remnants of the Gök Türks (Türküt). After briefly considering the history of the Torguuds in the article, it was examined how the Torguuds (Tirgoot) passed in the Radloff, Cusup Mamay, Karalayev and Orozbekov variants of the Epic of Manas. As a result of this examination, it was seen that the Tirgoot ethnonym was not included in the Radloff variant, but the "Four Oyrat" clan structure in which the Torguuds were included was mentioned. In the Cusup Mamay variant, the

\* Dr, Erciyes Üniversitesi, E-posta: [rasitcologlu@gmail.com](mailto:rasitcologlu@gmail.com) / Orcid Numarası: 0000-0001-8560-6463.

*Tirgoots are the former inhabitants of Talas. The Tirgoots, who are mentioned many times in the Karalaev variant, are allies of the Kara Kitai, Manchu, and Mongolian peoples. Also in this variant, the Tirgootlar are summoned to Kökötöy, and their khan is killed by Almambet during the Great War. The largest place for the Tirgoots is reserved from the Orozbekov variant. The text refers to the Zubu state, which included the Torguuds' ancestors, the Kereyids. On the other hand, it is often emphasized that the Torguuds are of Turkish origin, that they came from the ancestor with the Kyrgyz, but that they have moved away from Turkishness due to Kitay's deception. Also in other variants, Manas' malevolent relative Közkaman, who worked for the Kalmyks, belonged to the Torguuds in this text. This detail reveals the extent of the unity of origin between the Kyrgyz and the Torguuds. In this context, the claim of the article is also supported by the Epic of Manas that the Torguuds are descended from Turks.*

**Key Words:** *Torghut, Kalmyk, Gök Türks, Manas, Orozbekov, Karalaev, Mamay.*

## Giriş

Manas Destanı içerisinde Türk boylarının yanı sıra komşu halklara dair de birçok etnonim yer almaktadır. Manas ve nesli destan boyunca geniş bir coğrafyada hareket etmiş, uğruna savaştığı Kırgızlarla beraber birçok halkla dostluk veya düşmanlık türünden ilişkiler kurmuştur. Manas'ın mücadele verdiği düşmanların başında Kalmaklar/Kalmuklar ve Oyratlar gelmektedir. Manas Destanı'nda Kırgız kahramanların Kalmuk ve onların müttefiki Kıtay (Kara Kıtay), Mançu, Şibe ve Moğol (Monggol/Manggul) uluslarına mensup Esen Han, Alooqe, Koñurbay, Coloy, Makel-Döö ve Neskara gibi öne çıkan bahadırlara karşı mücadeleleri geniş bir yer tutmaktadır. Kalmuklar, Kırgızların düşmanları arasında daha dikkat çekici bir yere sahiptir. Bunun nedeni de Manas Destanı'nın esas konusunun XV. yüzyıldan itibaren Yedisu ve Issık Göl bölgelerindeki Kalmuk istilacılara karşı verilen özgürlük mücadelesi olmasıdır. Öte yandan Manas Destanı'nda Kalmuklar her ne kadar Kırgızlar için en büyük tehdit iseler de Manas'ın çevresinde Kalmuk ulusundan birçok dost da mevcuttur. Bunların başında Almambet ve Kız Saykal gelmektedir (Çöloğlu, 2020, s. 220).

Manas Destanı'nda Kara Kıtaylar, Mançular ve Şibeler her ne kadar epik düşmanlar olsa da Kalmuklar yakın yüzyıllara kadar Kırgızlar için tehdit olmayı sürdürmüşlerdir. Bunun bir sonucu olarak Kırgız ve Kazak topraklarına birçok Kalmuk yerleşmiştir. XVIII. yüzyılda Kalmukların güçlerini yitirmesi ve siyasî birliklerinin dağılmasının ardından Kırgız ve Kazak topraklarında kalan Kalmuk topluluğu içinde yaşadığı kültüre uyum sağlamıştır. Ana dillerini günlük hayatta neredeyse hiç kullanmayan Kalmuk azınlık lamaizmi de terk ederek İslamlaşmıştır (Alimov, 2014, s. 244).

Kalmuklar/Oyratlar, Kırgızların günlük hayatlarında yüzyıllar boyu hem düşman hem de bir komşu olarak yer almıştır. Bu süreçte Kırgızlar onları ve boy organizasyonlarını yakından tanıma fırsatını bulmuştur. Bunun bir sonucu olarak Manas Destanı'nda Kalmukları oluşturan Torguud ve Dörbön gibi boy adlarına da yer verilmektedir. Ancak bu boylar arasında kendine

en çok yer bulanı Torguudlardır. Torguud adı destanda sadece bir etnik isimlendirme veya yurt adı olarak değil şahıs adı olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye’de Kalmuk/Oyratlara olan akademik ilgi son yıllarda artmaktadır<sup>1</sup>. Bunun yanında Kalmuk/Oyratların boy yapıları, folkloru, edebiyatları üzerine yapılan çalışmalar henüz yeterli değildir. Bu bağlamda Kalmuk/Oyratların önemli bir boyu olan Torguudlar hakkında da müstakil bir çalışmanın mevcut olmadığı görülmektedir. Bu makalenin ilk amacı Türk tarihi ve folkloru için dikkate değer bir yere sahip Torguudların akademik düzlemde daha çok incelenmesi için araştırmacıların dikkatini çekmektir. Bir diğer amacı ise Manas Destanı’nda Torguudların konumu tespit ederek onun yalnızca edebî bir metin olarak değil etnografya ve tarih bilimi için de önemli bir kaynak olduğunu ispat etmektir.

Bu makalenin ilk bölümünde Torguudların tarihi kısaca ele alınmaktadır. Burada Torguudların ve adlarının kökenleri incelenirken Türklükle olan belirgin bağlarına vurgu yapılma gereği duyulmuştur. Torguudların tarihinin ele alındığı bu bölümde tarama, tasnif, tahlil, eleştiri ve sentez yöntemleri kullanılmıştır. Ardından Manas Destanı’nın öne çıkan varyantlarından Radloff, Cusup Mamay, Sayakbay Karalayev ve Sagımbay Orozbekov varyantlarında Torguudların nasıl işlendiği metin analizi yöntemi kullanılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

### **Torguud Oyratları**

Torguudlar XV. yüzyıldan itibaren Oyrat Kalmuklarının bir parçası hâline gelmiş ve daha sonra kurulan Cungar Hanlığı’nın etnik bileşiminde dikkat çekici bir yere sahip olmuşlardır. Torguudların isimlerinin kökenleri hakkında birçok görüş vardır. Bir görüşe göre *Torguud* adı Moğolca “ipek” anlamına gelen *torgo*<sup>2</sup> sözcüğünden türemiştir (Pavlov, 1988, s. 91-106). Ancak Moğolların kavim isimlerinde kullandıkları *+ud*, *+üd* çoğul eki ile oluşturulan ipekle ilgili bu ismin neden Torguudlarla özdeşleştirildiğine dair bir bilgi yoktur. Bir diğer görüş ise Torguudların kökenlerini dayandırdıkları Kereyitlerle ilgilidir. Buna göre Torguudlar Cengiz Han Dönemi’ne damgasını vuran Kereyitlerin meşhur hanı Toğrul/Tuğrul ‘un (Ong Han/Wang Han) askerleri oldukları için bu adı alırlar (Kalan, 2005, s. 1). En çok taraftar bulan görüş ise Torguud kelimesinin Cengiz Han’ın özel muhafızlarına verilen “gece bekçisi,

<sup>1</sup> Bu konuda Türkiye’de lisansüstü seviyede yapılan ilk araştırmalardan bazıları, Kalan, E. (2005). *Cungar Hanlığı’nın Siyasî Tarihi*; İrimbek Kızı, C. (2011). *Geçmişten Günümüze Kalmukların Dinî Tarihi ve Halk İnanışları*; Buyar, C. (2012) *Cungar Hanlığı’nın Sosyal ve Kültürel Tarihi* ; Berber, O. (2014). *Kalmuk İstilas ve Türk Dünyasına Etkisi*.

<sup>2</sup> Lessingle “ipek” kelimesini Moğolca *torga(n)/torgo* biçiminde göstermiştir. Divanü Lugatı’t-Türk’te de “torku”nun ipek anlamına geldiğini görmekteyiz (Atalay, 1985). Kırgız Türkçesinde ipekli kumaş anlamında “torko” sözcüğü kullanılmaktadır (Yudahin, 1998).

nöbetçi” anlamındaki “turqaq keşig”<sup>3</sup> unvanından geldiği şeklindedir. Buna göre “turqaq” sözcüğünün Türkçeden Moğolcaya geçen “ayakta durmak” anlamındaki “turghaq” fiilinden geldiği, daha sonra “turqa(q)ud” biçimindeki çoğul hâlinin değişim geçirerek “turgaud/ turkaut/ torgoud”a ve nihayetinde “torguud”a dönüştüğü iddia edilmektedir (Pelliot, 1960, s. 32’den aktaran Kitinov, 2017, s. 86; Hoyt, 2008, s. 37). Fakat bu görüş Torguudların atalarının Kereyitler olduğu iddiasıyla çelişkilidir. Çünkü Cengiz Han tarafından hanları öldürülen ve sosyal yapıları bozularak diğer boyların içinde eritilen Kereyitlere Cengiz Han ve sonrasındaki hanlar için özel muhafızlık görevinin verilmesi şüphesiz yaklaşılması gereken bir durumdur.

Bu makalede Torguudların kökenleriyle ilgili iddia edilecek görüş ise Torguud adının “Türk” etnonimiyle ilişkisidir. Gök Türkler birinci devletlerini kurduklarında kaynaklarda “Türküt” adıyla yer almışlardır (Gumilev, 2004, s. 35-39). Bu isim yukarıda da belirttiğimiz Moğolca çoğul eki olan *+ud*, *+üd*, *+ut*, *+üt* ile Türk/Türük kelimesinin türetilmesinden doğmuş olup büyük ihtimalle “Türkler” anlamına gelmektedir. Orta Asya halklarından Moğollar, Türkler ve Tibetliler arasında yüzlerce yıl içinde birçok boy değişik nedenlerle etnik ve kültürel aidiyetini değiştirmek zorunda kalmıştır. Bunun neticesi olarak bazı Moğol boyları Türkleşirken Türk ve Tibet boyları arasından da Moğolcayı ve onların siyasî yapılarını benimseyen gruplar ortaya çıkmıştır. Örneğin Moğol boyları arasında yer alan Tangutlar aslında göçebe Tibetlilerden oluşan bir halktır ve Kuzey Çin’de X. ve XIII. yüzyıllar arasında güçlü bir devlet kurmuşlardır (Batı Xia/ Büyük Xia) (Mote, 2003, s. 182). 1227 yılında Cengiz Han tarafından yıkılan bu devletin bakiyeleri Moğollara dâhil olmuş ve aynı isimde bir Moğol boyu olarak varlığını sürdürmüştür. Yine, genel olarak Sartlar diye isimlendirilen Orta Asyalı Türk veya İranî Müslüman tüccarların Moğolistan’da kurdukları kolonilerin Moğollaşmasıyla ortaya çıkan Sartah/ Sartahçin/ Sartahtai/ Sartau/ Sartaul (Sart aul/ayıl) boyu da Moğol siyasî birliğine ve dolayısıyla Moğol kültür dairesine katılarak Moğollaşmış halklara örnektir.

Gök Türklerin VIII. yüzyılda dağılıp tarih sahnesinden çekilmelerinin ardından Türklerin tarihsel maceralarını diğer Türk boyları (Uygurlar, Kırgızlar, Karluklar, Oğuzlar) üzerinden takip edebilmemize rağmen Gök Türklerin çekirdek unsurlarına ne olduğuna dair yeterli çalışma mevcut değildir. Şüphesiz Açıncılar daha sonra kurulan siyasî yapılar içerisinde yaşamlarını devam ettirmişler ve belki de bu yapılar içerisinde önemli roller üstlenmişlerdir. Ancak Gök Türklerin (Türkler/Türkütler) doğrudan isimlerini devam ettiren bir boyun varlığı

<sup>3</sup> Cengiz Han’ın özel muhafızları olan “turqaq keşig”ler daha sonra İlhanlı sarayında da olağanüstü rol oynarlar. Onlar hem İlhan’ın hem de ailesinin en yakın korumasıdır (Kitinov, 2017, s. 85).

meselesi açıklığa kavuşturulamamıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Torguud adının “Türkler” veya diğer bir deyişle “Türküt” etnoniminin Cengiz Han Dönemi Moğolcasının tınısına göre söylenmiş hâli olması ihtimaller içindedir. Çünkü Gök Türk İmparatorluğu’nun dağılmasının ardından bazı Açına mensupları diğer Türk boyları arasında erirken küçük bir grubun aynı isimle bir süre Moğolistan bozkırlarında hayat sürdüğü düşünülebilir. Bölgeyi gezen yabancı seyyahların dikkatini çekmeyen bu grup Cengiz Han’la birlikte Moğolistan ve çevresine hâkim olan Moğol dilli halkların içinde yer almış ve adları *Torguud* şeklinde yeniden telaffuz edilmiş olabilir. Böylece ataları Gök Türklere dayanan bir boy aidiyet değiştirerek Moğol kültür dairesine dâhil olur.

Torguudlar kendi kökenlerini Kereyitlere dayandırmaktadır<sup>4</sup> (Kitinov, 2017, s. 86). Kereyitler, Cengiz Han öncesi Moğolistan steplerinde teşekkül eden Türk-Moğol Zubu<sup>5</sup> birliğinin en güçlü unsurlarından biridir (Mote, 2003, s. 57; Oğuz ve Murayama, 2021, s. 119). Yesügey ile Kereyit hanı Toğrul’un arasındaki dostluk Yesügey’in ölümünün ardından oğlu Timuçin ile devam etmiş ve bölgenin bir diğer güç unsuru Merkitlere karşı kurdukları ittifak sayesinde en büyük düşmanlarından birini alt etmeyi başarmışlardır.

İlerleyen yıllarda Toğrul ile arası açılan Cengiz Han’ın kendi tarafında yer alan birliklerle Kereyitlere karşı yürüttüğü seferler sonucunda Kereyitler mağlup edilmiş ve diğer Türk-Moğol boyları arasında dağılmışlardır (Roux, 2001, s. 118). Varlıklarını günümüze değin sürdüren Kereyitlere bir boy ismi olarak Kazak ve Kırgızlar içinde rastlanmaktadır. Kereyitler kendileri gibi Türk-Moğol kültür kesişiminde yer alan Naymanlarla yakın ilişkiler kurmuşlardır<sup>6</sup>. Orta Asya’nın iki medeni ulusu olan ve Nestûrî misyonerler aracılığıyla

<sup>4</sup> *Câmiu’t-Tevârih*’e göre Kereyit kabilesi şu boylardan oluşmaktadır: Cirkin, Konkait, Sakait, Tumaut, Albat (Rashidaddin, 1310). *Moğolların Gizli Tarihi*’nde ise Kereyitlerin şu boylardan oluştuğu belirtilmektedir: Cirgin, Dunghayit, Hardakidai (Harta’at/Hardakit), Onghocit, Tumen/ Tubegan /Tube’en (Temir, 1986, s. 269-273). M.GT (1247) ve CT (1306-1307/1310)’de ismine rastlanmayan Torguudların Kereyitlere dâhil olması veya dönüşmesi bu tarihlerden sonra olmalıdır.

<sup>5</sup> Dada ya da Tatar olarak da bilinen Zubu halkı X. yüzyılın başında Çin’deki Liao hanedanlığına karşı direnç göstermiş ve haraç ödemek zorunda kalmıştır. Ancak Zubular Liao’ya meydan okumaya devam etmiş ve Liao 1100 yılına kadar defalarca üzerlerine sefer düzenlemiştir. O tarihten sonra da Zubular Liao için güçlü bir düşman olarak kalmaya devam etmiştir (Mote, 2003, s. 57).

<sup>6</sup> Naymanların asilzadelerinin Türkçe isimler kullanması (İnança Bilge Qan, Tayang Qan, Buyruq Qan, Küçülüg Qan, Kürbesü, Yedi Tubluq gibi ), Kral İnança Bilge’nin sözleri ve T’ao’nun Yuan Hanedanı’nda yaşayan kabileler sınıflandırması onların Moğol değil Türk olduğunun kanıtı olarak öne sürülmüştür (Oğuz ve Murayama, 2021, s. 125; İnan, 1960, s. 539) .

Hristiyanlığı benimseyen<sup>7</sup> bu iki Türk boyu Uygur harflerinin Moğolcaya uyarlanmasını sağlamışlardır (Oğuz ve Murayama, 2021, s. 124).

*Câmiu't-Tevârih*'teki Kereyit şahıs adlarına bakıldığında [Markuz-Buyuruk, Toğrul, Tugay, Kutlug Buka, Tugluk, Satı, Kutuktay-Herikçi, Tay-Timur, Buka-Timur, Erke-Kara gibi (Rashidaddin, 1310)] onların Moğolca ve Hristiyanlık kaynaklı Semitik isimlerin yanında daha çok Türkçe isimleri kullandıkları görülmektedir. Muhtemelen Kereyitlerle özdeşleştirilen Torguudlar bu dönemde Türkçe konuşmaktadır.

Öte yandan Makrîzî'nin, Oyratların İran Moğolları devrinde Moğolca değil Türkçe konuştuğuna dair rivayeti (Köprülü 1943, s. 244) en azından Oyratlar içindeki birkaç taifenin Türkçe konuştuğunu göstermektedir ki içlerindeki bu grupların Torguudlar olması muhtemeldir. Böylece Batı Moğolları olarak bilinen Oyratların başlangıçta tamamıyla Moğol dilli bir halk değil Altaylardaki Türk dilli boy bakiyeleriyle bölgedeki Moğolların kaynaşmasıyla meydana gelen iki dilli bir boy olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Altay bölgesindeki Budist Türk topluluklarının Oyratlarla yoğun kültürel kaynaşma yaşaması da (Burhanizm/ Burhancılıkla ilişkili olarak kurtarıcı Oyrat Han'ın beklenmesi, Cangar Destanı'nın Türkçe ve Moğolca varyantları) Oyratlarla Türklerin kültürel, davranışsal ve genetik yakınlığının bir sonucu gibi görülmektedir.

Çin merkezli Büyük Moğol İmparatorluğu'nun (1271-1368) yıkılmasının ardından Güney Moğolistan'ın (günümüzde İç Moğolistan) Ordos ve Tumet bölgelerinde imparatorluğun Moğolca konuşan bazı bakiyeleri Torguud adı altında bir araya geldiler. Bu bölge geçmişte Tangut devletinin hüküm sürdüğü yerlerdi<sup>8</sup>.

Bir yüzyıl kadar kuzey Tibet'teki Tangut topraklarında yaşayan ve muhtemelen çok daha önce Tibet Budizmi'ni benimseyen Torguudlar XIV. yüzyılın sonuyla XV. yüzyılın başında Tibet'te kurulan Geluk okulunun (Sarı öğretisi) etkisi altına girdiler ve içlerinden bu yola bağlı ünlü din adamları da çıktı (Neyji-toyna, Şakur-lama, Anjatan-lama). Böylece Torguudlar bu Geluk ekolüne bağlanan ilk Oyrat boylarından biri oldular (Kitinov, 17, s. 87).

J. Kruger "Torgudın Garulga"ya (Torguudların Kökeni) atıfta bulunarak Torguudların Çoro Togon Taişi hükümdarlığı sırasında Doğu Türkistan ve Altay bölgesindeki Oyratlara katıldığını yazmaktadır. Bu da XV. yüzyılın ilk üçte birlik dönemine rastlamaktadır. XIX.

<sup>7</sup> MGT'ye göre Naymanlar Hristiyan olmalarına rağmen şaman uygulamalarını sürdürmekteydiler (Temir, 1986, s. 111; İnan, 1960, s. 540)

<sup>8</sup> Bununla ilişkili olarak S. A. Kozin ve S.D. Nominhanov Kalmuklar arasında yer alan "Halmg tangç" topluluğundaki "tangç" adının "Tangut'tan bir kişi" anlamına geldiğini belirterek bunun Tangutlardan kalan bir hatıra olduğunu düşünmektedir (Kitinov, 17, s. 86).

yüzyıldaki Kalmuk tarihçi Batur-Ubuşi Tyumen de bu birleşme sırasında Oyratların başında Han Mergeni-Erketü'nün olduğunu belirtmektedir. Ondan yedi nesil sonraki hükümdar (XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın ilk yarısı) Ho Örlög olduğu için bu olayın 1420'lerde gerçekleştiği tahmin edilmektedir (Kitinov, 17, s. 86-87). Torguudların Doğu Türkistan'a göç etme nedeninin altında Çin ordularının Kuzey-Batı yönünde ilerlemesi yatmaktadır. Muhtemelen Çin yönetimi, Türk-Moğol saldırılarına ve Timur'un varislerinden gelecek işgallere karşı Batı sınırlarını güçlendirmek istemiştir (Kitinov, 17, s. 87).

Torguudların dâhil olduğu Oyratlar o dönemde "Dörvön Oyrad" yani Dört Oyrat birliği olarak isimlendirilmektedir. Bu dört Oyrat grubunun ilki Çoros, Torguud ve Hoşuud kabilelerinin birleşiminden oluşuyordu. Diğer üç Oyrat boyu ise Tümed, Hoid ve Batud kabilelerinin birleşiminden; Barga ve Buryad kabilelerinin birleşiminden ve İç Moğolistan Moğollarından (Övör Mongol) oluşmaktaydı. Bu dönemde Torguud ve Hoşuudlar bağımsız değillerdi ve Çoroslar ile Öödlere (bir Oyrat boyu) bağlıydılar (Kalan,2005, s. 6).

1439 yılında Oyratların lideri Togoön Taişi'nin oğlu Esen Han "Taişi" unvanını alır ve Dörvön Oyratlarının birliğini pekiştirir. Ardından babasının siyasetini takip ederek Halha Moğolları üzerinde de hâkimiyetini güçlendirmeye çalışır. Esen Han 1453 yılında Moğol tahtına çıkarak kendini Halha Moğollarının ve Oyratların tek hanı ilan ederek Moğol birliğini sağlar. Ancak Halha Moğolları arasında devam eden han olacak kişinin Altın Soy'dan olma yani Cengiz Han'ın neslinden olma özelliğini Esen Han'ın taşımaması Moğol noyanlarda (başkomutan) huzursuzluğa neden olur. 1454 yılında Esen Han'a karşı açıkça cephe alan Moğol noyanlarının bir kısmı birleşerek Esen Han'ı zehirlemek yoluyla öldürürler. Bunun sonucunda sadece Halha-Oyrat birliği dağılmaz bunun yanında Oyrat birliği de zarar görür ve Moğollar arasında hâkimiyet mücadeleleri sertleşir (Kalan, 2005, s. 9-11).

Torguudlar XVI. yüzyılın sonuna kadar daha çok bölgesel idari sorunları çözmekle meşgul olurlar. Bu dönemde bir yandan Oyrat birliğinin lideri olan Çoroslar Torguud hanlarına boyun eğdirmek için sürekli baskı yaparken diğer yandan da Doğu Moğolları (Halha ve İç Moğolistan) ile Torguudlar arasında sık sık çatışma çıkmaktadır. Bilhassa İç Moğolistan bölgesindeki Tümed hanı Altan Han, Çin'deki Mingler üzerine gerçekleştirdiği saldırıların yanı sıra Oyratlara karşı da seferler düzenlemektedir (Kalan, 2005, s. 12).

Bu olayların sonucunda XVI. yüzyılın sonunda Torguudların yaklaşık yarısı daha sonra İtil/Volga nehri boyunca yerleştirilecekleri Rus hâkimiyetindeki topraklara doğru yönelir (Kitinov, 17, s. 87). Oyrat birliğinin bir parçası olan Hoşuudlar ise Kukunor bölgesine göç ederler ve Tibet'te Hoşuud Hanlığını kurarlar (1642-1717). Burada bir dönem Dalay Lama

tarafından Hoşuud hanlarına dinsel bir statüsü olan “Tenzin Han” unvanı bahşedilir (Guşi/Turubayhu ve oğulları Dayan ve Dalay hanlar) (Kitinov, 17, s. 89). Oyrat topraklarında kalan en etkili güç bu tarihten sonra Çoroslardır (Kalan, 2005, s. 13). Torguudların Cungarya havzasında (D. Türkistan) diğer Oyratlarla birlikte kalan kısmı ise bölgede varlığını sürdürmeye devam eder. İtil/Volga Nehri civarına göç eden Torguudlara “Büyük Torguud” veya “Eski Torguud” adı verilirken, Cungarya’da kalanlara ise “Küçük Torguud” veya “Yeni Torguud” adı verilmektedir (Kalan, 2005, s. 20).

Torguudların batı yönündeki göçleri hem Rusya İmparatorluğu hem de bölgedeki halklarla kurdukları etkileşimlerle yeni bir dönemi başlatır. Batıda Rus hâkimiyetinde olan topraklara doğru göç eden Ho Örlög önderliğindeki Torguudlar ile Dalay Taişi önderliğindeki Dörvödler sürüleriyle birlikte öncelikle Tarski şehri yakınlarına gelirler. Daha sonra bu bölgede yaşamak istediklerini Rus Hükûmeti’ne elçileri aracılığıyla bildirirler. 14 Nisan 1618 tarihinde Rus Çarı’nın gönderdiği belge ile Targuud ve Dörvödlerin Rus hâkimiyeti altına girmeleri resmileşir (Kalan, 2005, s. 12-13). Ancak Don Kazakları gibi Torguudlar da kendi liderleri altında neredeyse özerk topluluklar kurarlar ve vasaldan daha çok bağımsız müttefik statüsüne sahiptirler (Perdue, 2005, s. 293). Bu dönem aynı zamanda batıdaki Torguud ve Dörvöd kabilelerinin Kalmuk (Kalmak, Kalmık) adıyla anılmaya başladığı zamandır. Bu isim bölgedeki Türk-Müslüman halklar tarafından verilmiş olup “öteki, kendilerinden olmayan” anlamında kullanılmıştır (Berber, 2012, s. 58).

Torguutlar yeni topraklarına yerleştikten sonra bölgedeki Türk halklarının topraklarını yağmalamaya başlarlar. Yağmalanan bu halkların başında Başkurtlar gelmektedir. Kalmuk baskınları Kazak ve Nogaylar üzerine de gerçekleşmektedir. Zaman zaman Ruslara karşı Kalmuk, Başkurt ve Nogay ittifakı görülse de bölgede yeni bir siyasî güç olarak ortaya çıkan Kalmuklar Türk boyları için tehlikeli bir unsur olarak varlığını devam ettirir.

1630 yılında Torguudlar tarafından Astrahan dâhil olmak üzere Kuzey Kafkasya’da Kalmuk Hanlığı kurulur. Bu hanlık doğudan gelen yeni Torguudlarla daha da güçlenir (Berber, 2014, s. 68). Rusya’nın güney doğu sınırını korumakla birlikte bölgedeki Kırım Tatarlarına, Başkurtlara, Kazaklara, Mangışlak Türkmenlerine ve Nogaylara karşı saldırılarını artırır. Batı bölgesinden gelen Kalmuk baskısı Kazak, Karakalpak ve Kırgızların Türkistan’ın içlerine göçmesine neden olur (Berber, 2014, s. 78). Kalmuklar ardı arkası kesilmeyen hücumlarıyla Türk boylarını kadim topraklarından söker ve buna bağlı olarak Türkistan’ın yerleşik ve göçer evli halkları kendilerini iktisadî ve içtimai anlamda derin bir kaosun içinde bulur. Buna bağlı olarak Karakalpak ve Küçük Cüz Kazaklarının Rus himayesine girmek



istemeleri Rusların Türkistan üzerindeki hedeflerine kolayca, hiç askerî harekât yapmadan ve koruyuculuk misyonu elde ederek ulaşmasını sağlar (Berber, 2014, s. 67-79).

Doğu Türkistan ve Altay bölgesinde kalan Oyratların idaresini elinde tutan Çoroslar ise bu dönemde daha da güçlenir. Hem Kukunor ve Tibet'e giden Hoşuudlar ile hem de Volga boylarına ve Kuzey Kafkasya'ya göçen Torguud ve Dörvödler ile iyi ilişkilerini sürdüren, dolayısıyla onların da desteğini alan Oyratlar 1676 yılında Cungar Hanlığı'nı kurar (Kalan, 2005, s. 28). Bölgedeki en güçlü askerî ve siyâsî yapılardan birini tesis eden Cungar Hanlığı Türk boyları üzerine gönderdiği ordularıyla Altayları, Tuva'yı, Doğu Türkistan'ın büyük bir kısmını, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın doğu bölgelerini hâkimiyeti altına alır. Cungarlar ile Kazak, Kırgız ve Özbekler arasında sayısız savaş yaşanır. Bu dönemde Özbek, Kazak ve Kırgızlar büyük göçler yapmak zorunda kalırlar ve bu yaşanan olaylar Orta Asya etnik haritasının günümüzdeki görünümünü kazanmasında büyük rol oynar (Kalan, 2005, s. 34-36).

1670'den 1724'e kadar hüküm süren Ayuki Han döneminde gücünün zirvesine ulaşan Kalmuk Hanlığı Tibet'teki Dalay Lama'nın yanı sıra akrabaları olan Cungar Hanlığı ile de yakın münasebetler kurar. Cungarlar ile Torguudlar arasındaki ilişkiyi güçlendirmek için 1698 yılında Ayuki Han kızı Seterjav'ı Cungar Han'ı Tseveen Aravdan ile evlendirir (Kalan, 2005, s. 96). Ayuki Han aynı zamanda Moskova ile de askerî ittifak kurarak Kalmuk süvarilerin Rus ordusunda görev yapmasını sağlar (Kalan, s. 2005, s. 82; Perdue, 2005, s. 293).

Ayuki Han'ın ölümünün ardından Torguudlar üzerinde Rus baskısı artmaya başlar. Güçleri ve özerklikleri sınırlandırılan Torguudlar artık tam anlamıyla Rusların vassalı durumundadır. Rusya'nın Kalmuk idarî işlerinde artan kontrolü, Kalmuk süvarileri konusunda aşırı talepleri, bölgedeki diğer halklarla süren çatışmaların artık kendi aleyhlerinde gelişmesi ve Rusların genişleyen askerî ve tarımsal kolonilerinin Kalmukların mera arazilerinin kaybına neden olması Kalmukların Cungarya'ya göç kararı almalarına neden olur<sup>9</sup>. 1768 yılında Çarlık Rusyası ile Osmanlı arasında başlayan savaş için Rusların Kalmuklardan yeni süvariler istemesi bardağı taşıran son damladır. Kalmuklar Rus toprakları dışında kendi gücünü yeniden kurmak umuduyla 1770-1771 kışında Ayuki Han'ın torunu ve son Kalmuk hanı Ubashi Han liderliğinde göçü planlar (Perdue, 2005, s. 294).

---

<sup>9</sup> 1755 yılında yıkılan Cungar Hanlığı'nın bakiyeleri olan Oyratlar o sırada Çin'deki Qing Hanedanlığı yönetimi altında başta Doğu Türkistan, Altay, Gansu ve İç Moğolistan'a dağınık şekilde yaşamaktaydılar.

Ubaşı Han 30 binden fazla çadırla Cungarya'ya yönelir. Bu Kalmuk nüfusunun dörtte üçüdür. Geride kalanlar ise göçü onaylamayan Dörvöt ve Hoyt uruglarıdır. Çetin kış şartları, açlık ve Kazakların baskınları sonucunda büyük kayıplar verilir. Ubaşı Han İli'deki Qing yetkilileriyle temas kurduğunda sadece 15 bin çadırı kalmıştır. Torguudlar Cungarya'da bağımsız bir hayat sürmek istemelerine rağmen bozkırda kendilerine ait yer olmadığını görürler. Cungar Hanlığı ortadan kalkmış, İli (Gulca) duvarlı şehirler ve askerî birliklerle dolmuştur. Kazaklar Çin'e vergi vermekte, Sibiryaya ise tamamen Rusların eline geçmiştir (Perdue, 2005, s. 295).

Doğu Türkistan sınırında bekleyen Torguudlar bölge valisi tarafından önce İç Moğolistan'ın Chahar bölgesine gönderilmek istense de bu plan imparator tarafından uygun görülmez. Bunun üzerine Torguudların Batı Moğolistan'ın Hovd eyaletinde yaşayan Ööldlerin yanına ve Doğu Türkistan'ın farklı bölgelerine yerleştirilmelerine karar verilir. Rusların iade taleplerini reddeden Qing İmparatoru, Torguudları sığınmacı bir halk olarak değil bir asır önce Çin'den ayrılmış kendi tebaası olarak gördüğünü belirtir (Perdue, 2005, s. 296).

Torguudların tarihteki büyük göçleri ve kurdukları siyasî yapılar bu şekilde özetlenebilir. Günümüzde Torguudlar ağırlıklı olarak Rusya Federasyonu'na bağlı Kalmukya'da ve Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlı Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşamaktadırlar.

### **Manas Destanı'nda Torguudlar/ Tırgootlar**

Manas Destanı'nda Torguudlardan "Tırgoot" olarak bahsedilmektedir (Abdıldaev, 1995, s. 305). Manas Destanı'nın en hacimli ve meşhur varyantlarından başta Sagımbay Orozbekov'un varyantı olmak üzere, Sayakbay Karalayev ve Cusup Mamay'ın varyantlarında Tırgood adı karşımıza çıkmaktadır. W. Radloff tarafından derlenen Manas Destanı'nda ise Tırgoodlara rastlanmamakla birlikte Oyratlara (Oyrot) yer verilmektedir. Bu varyantta Almambet'in dünyaya gelişinin ve ardından Kazakların ve Kırgızların tarafına geçişinin anlatıldığı kısımda Oyratlardan "Dört arıştuu Oyrottun/ Kıl cakaluu Oyrottun" (Dört boylu Oyratın/ Kıl yakalı Oyratın) veya "Altı arıştuu Oyrot" (Altı boylu Oyrat) şeklinde bahsedilmektedir (Gürsoy-Naskali, 1995, s. 21, 32, 47, 53). Buradaki "Dört boylu Oyrat" ifadesi Oyratlar için geçmişte kullanılan "Dörvön Oyrat" yani içinde Torguudların da yer aldığı Dört Oyrat birliğinin hatırasını taşıması bakımından dikkate değerdir. Bu tanımlamanın dışında Oyratlar daha çok "Kızıl (bir) çoktuu (köp) Oyrot" [(Kızıl püsküllü (kalabalık) Oyrot)] olarak geçmektedir (Gürsoy-Naskali, 1995, s. 24, 27, 28, 29, 30, 34, 36)<sup>10</sup>.

<sup>10</sup> Oyratlar için kullanılan bu ifade aynı şekilde Orozbekov varyantında da yer almaktadır (Orozbekov, 2017a, s.122, 231, 648, 902; Orozbekov, 2017b, s.158, 215, 1001, 1145; Orozbekov, 2017c, s.584, 703, 837). "Kızıl çoktuu" nitelemesi Orozbekov'da Kıtay (Çinli) ve Neskara (Mançu komutan) için de kullanılmıştır.

Cusup Mamay'ın varyantında Tırgootlara yalnızca bir yerde değinilmektedir<sup>11</sup>. Buna göre Talas'a gelen Manas buranın adını yaşlı Koşoy'a sorar. Koşoy buranın adının Kötölök, halkının Tırgoot, halkın ulu kişisinin de Döölös<sup>12</sup> olduğunu söyler. Manas Kötölök adını beğenmez ve herkes için uygunsuzsa Döölös adının konulmasını teklif eder. Manas'ın danışmanı Bakay ise bu yere Kalmukça ad konulmasını istemez. Bunun yerine isminin Talas, sahibinin de Manas olmasını ister (Cusup Mamay, 2004, s. 489).

Sayakbay Karalayev varyantında Tırgootlardan Kırgızların mücadele içinde olduğu Kalmuk, Karakitay, Mançu ve Şibe gibi halkların ittifakı içinde sık sık bahsedilmektedir (Karalayev, 2010, s. 30, 191, 205). Tırgootlara kısaca değinilen bu dizelerde Solobo gibi Tırgoot şahıs isimlerine de yer verilmektedir (Karalayev, 2010, s. 52). Karalayev'de birçok defa tekrarlanan "Tırgootu tıypıl çoğulup" (Tırgoot hepsi toplanmış) dizesinin aynı şekilde Orozbekov varyantında da yer alması dikkat çekici noktalardan biridir (Orozbekov, 2017a, s. 611).

Karalayev varyantında Tırgootlar Kökötöy Han'ın ölü aşına davet edilen halklar arasında yer alır (Karalayev, 2010). Kökötöy Han'ın oğlu Bokmurun davet edilecek halkları sıralarken Tırgootlar hakkında bilgiler verir<sup>13</sup>. Buna göre Mançuların daha ötesinde Kakançın denilen bir şehir yer alır. Orada han Tuluk yaşar ve çay yetiştirilen, değerli madeni olan bir dağ vardır. Halkının adı Tırgoot'tur. Tırgootların hanı kadındır ve adı Kanışay'dır. O iri biridir ve sinirlendiğinde dokuz bin adamlık gücü ortaya çıkar. Kimse onu tahtından indiremez. Onun kocası Muzkindik'tir (Karalayev, 2010).

Karalayev'de Tırgootların hanı olan Kanışay bu yetkisini Moğol ve Kalmukların büyük hanı Esenkan'dan almıştır. Kanışay, Kökötöy Han'ın aşısı sonrasında başlayan ve Manas'ın ordusuyla Esenkan'ın yaşadığı Beecin'e (Pekin) kadar ilerlediği Çoñ Kazat (Büyük Savaş)

11 Kart Koşoy aytat mınday dep:/ - Uşul turgan ceribiz,/ Tırgoot degen elibiz,/ Dolulansa büktöçü, /Döölös ele eribiz./ Mayda atı köp ele, /Döölös eelep turganda,/ Kötölök degen cer ele, -/ Anda Manas mınday deyt:/ - Kötölök degen kaday kep?/ Başka bir at koyolu,/ Baarıñarga kelse ep, - /- Tırgoot eken urugu, /Döölös eken ulugu,/ Oşonun atın koyolu, /Ep körsönör uşunu/ - Ayta saldı bul kepti,/ Kırk çorodon bir uulu./ Bakay anda kep ayttı./ Baarıga çagar ep ayttı, /- Kalmakça attı koyboylu,/ Kayra baştan oñdoylu/ Talas bolsun, - dep aytat, /Talaştın emi eesi,/ Manas bolsun, - dep aytat,

12 Bu isim Kırgızların boy teşkilatındaki İçkilik Kırgızlarına bağlı Döölös urusuyla aynıdır. Döölösler Gök Türklerin kurucu unsurlarından Töles boylarıyla ilişkilidir.

13 Bul aşım kelsin de,/ Bul kızıkı körsün de./ Bul aşım kelbese,/ Bul kızıkı körbösö, /Töböñdön tiygen mancunu/ Töböñdön basamın,/ Kaptap kirip şaarın,/Tört tülügün çaçamın! /Andan arı barganda/ Ataktuu şaarı Kakançın,/ Kakançında kan Tuluk/, Kaynap catkan köp uluk,/ Çay algan toonun keni bar,/ Uçmaktuu Beecin uluu curt,/ Tırgoot degen eli bar/. Kaynap catkan kıtaydın/ Kañça türdüü canı bar./ Al tırgoot kapırdın/ Katından koygon kanı bar./ Kaardansa al katın/ Sayışka çıksa kokutsan/ Toguz miñ candık alı bar/. Katından atı Kanışay,/ Kötü kuçak çoñ katın,/ Balbandığı bir kañça,/ Katından çıkkan köykaşka,/ Talaaga salgan tam bolgon,/ Al katından çayı bul —/ Tırgootko kıyın kan bolgon,/ Kandığın tartıp alam dep/ Kıtaydın dalay döösü çay bolgon./ Kaalagan eri Muzkindik,/ Atagin aytat bilgenden/ Muzkindiktin katını./ Cetip alıp kabar ayt./ Kökötöydün aşına/ Ugar zamat kelsin de./ Ukkan zamat kelbese/ Kökötöydün kızıl tuu/ Üyü üstünön körsün de./ Tırgoot curtun tıptıypıl/, Cılma çap alat de (Karalayev, 2010).

sırasında Almambet tarafından tıpkı Soloonların hanı Börüköz gibi öldürülür (Karalayev, 2010, s. 307).

Torguudlara en çok değinilen Manas varyantı Sagımbay Orozbekov'a ait olmalıdır. Burada Torguudlar hem kabile/ yurt adı hem de şahıs adı olarak kullanılır<sup>14</sup>. Bu varyantta Tırgootlar için "Tırgoot Zubun Kalmagı" (Tırgoot Zubun/Subun Kalmuk'u) ifadesi dikkat çekicidir (Orozbekov, 2017a, s. 562; 2017b, s. 115, 187). Çünkü yukarıda değindiğimiz gibi Cengiz Han öncesi Moğolistan'da Kereyitlerin de içinde yer aldığı Türk-Moğol siyasî oluşumunun adı Zubu'dur. Bu siyasî birliğin nesilden nesle aktarılan bir sözlü anlatımda yer alması Manas Destanı'nın taşıdığı tarihî ve kültürel değerin bir başka kanıtıdır.

Tırgootlar Orozbekov varyantında sık sık Mançurya ile yan yana telaffuz edilir (Orozbekov, 2017a, s. 675; 2017b, s. 440, 495). Bu açıdan Tırgootların yaşadığı yer Karalayev ile tutarlıdır.

Dahası Torguudların kökenine de birçok kez değinilir, Kırgızlarla olan bağlantısı dile getirilir ve Türk kökenli Tırgootların Kalmuklaşarak Türk kültür dairesinden çıkmaları ve Kıtay'la birleşerek Kırgızlara saldırımları anlatılır (Orozbekov, 2017a, s. 849; 2017b, s. 469, 519). Buna göre Tırgootların uzak atası Uğuz Han'ın neslinden olan Alaş Han'dır ve o şerefli bir hayat sürer. Alaş Han Kırgız ve Kazakların da atasıdır. Ancak oğlu Tırgoot İslam dinini kendine uygun görmeyince yoldan çıkar. Onun halkı İslam'ın değerini bilmez ve "kalacağım" diyerek buldukları yerde "Kalmuk" adıyla kalırlar (Orozbekov, 2017b, s. 538). Kalmukların Kıtay'a yakın kalmalarının nedeni ise Hz. Adem'in oğlu Kabil'in neslinden

---

<sup>14</sup> **Kabile/ Yurt Adı Olarak Tırgoot:** "Urugu Tırgoot Kalmagı,"(Soyu Tırgoot Kalmak'ı) (Orozbekov, 2017a, s. 80). "Abışka cayın surasañ,/ Altay Tırgoot kalmagı." (İhtiyara gelince,/ Altay Tırgoot Kalmak'ı) (Orozbekov, 2017a, s. 109). "Altaylıktan az barbız,/ Kağaylıktan kaç bar,/ Mancuuluktun başı bar,/ Tırgootton bir miğ tütün bar,/ Üç uruu kazak bolgondon/ Çaçkını çok bütün bar. "(Altaylılardan daha azız,/Kangaylıdan kaç tane var?/Mancuulunun başı var,/Tırgoot'tan bin aile var,/Üç kabile Kazak olandan,/Saçılan yok tümü var) (Orozbekov, 2017a, s. 271). "Tırgoottordun Derkenbay, Ar kimde bar bir-bir tay, Tırgoot degen uluu curt, Azamatıñ şayma-şay. ("Tırgootların Derkenbay,/Herkeste var birkaç tay,/Tırgoot denen büyük yurt,/Yiğitlerin dört dörtlük.) (Orozbekov, 2017a, s. 246).

**Şahıs Adı Olarak Tırgoot:** "Tırgoot ake baldarı Tıypıl mında kalganı." (Tırgoot amcanın çocukları/ Hepsi burada kaldı.) (Orozbekov, 2017a, s. 648). Bay Tırgootun baldarı/ Kıruguzdan bölünüp, (Bay Tırgoot'un çocukları/ Kıruguz'dan ayrılıp,) (Orozbekov, 2017c, s. 88).

gelen Kıtaylar tarafından akraba oldukları söylenerek kandırılmalarıdır. Kıtaylar önce Mangul'u sonra da Tırgoot Ake'nin çocuklarını kandırarak kendi yanına çekmiştir. Kırgızlar tarafından Kalmuklara Türk soylu oldukları söylenildiğinde bu gerçeği kabul etmedikleri için destanda hayıflanılır (Orozbekov, 2017b, s. 542). Hâlbuki Urkun (Orhun), Enesay (Yenisey) ve Altaylarda yaşayan Kazak ve Kalmukların atası Kırgızlarınkiyle aynıdır (Orozbekov, 2017b, s. 546). Bu sebeple Manas Kırgız halkından, Kalmuklara zorbalık yapmamasını ister (Orozbekov, 2017b, s. 550). Diğer yandan seksen yıl kadar önce Kırgızlardan ayrılıp Moğol ve Kıtayların içinde yaşamaya başlayan ve böylece millî benliğini yitirerek Kalmuklaşan Közkaman'ın da Tırgoot boyundan olduğunun belirtilmesi dikkat çekicidir (Orozbekov, 2017c, s. 88). Zira Manas Destanı'nın diğer varyantlarında geçen Közkaman, Manas'ın Kalmuklar içinde kalan yakın akrabasıdır.

Manas Destanı'nda diğer Kalmuk boylarına göre Torguudlara bu denli çok değinilmesi dikkat çekicidir. Bunda hiç şüphesiz Kırgız ve Kazakların destansı mücadeleler verdiği Kalmukların içinde Torguud boyunun üstlendiği büyük rolün etkisi vardır. Ancak yine Kırgız ve Kazaklarla defalarca savaşan, İli havzasını merkez edinmiş Cungar Hanlığı'nın kurucu unsuru Çoros Oyratları Manas Destanı'nda görünmemektedir. Benzer şekilde büyük kitlesi Tibet'e göç eden Hoşuutlar da Manas'ta dikkat çekmez.

Torguudların destanlarda daha belirgin olmasının en muhtemel nedenlerinden biri onların doğudan batıya Türkistan'ı iki defa kat etmeleri dolayısıyla Kırgız, Kazak ve Nogaylarla diğer Kalmuk boylarına göre daha çok karşı karşıya gelmeleridir. Bundan kaynaklı olarak Kazaklar ve bir kısım Kırgızlar doğuda Cungar Hanlığı'na bağlı Oyratlarla savaşırken batıda da Kalmuk Hanlığı unsurlarıyla savaşmak zorunda kalır. Bunun yanında Batı Türkistan ve Kuzey Kafkasya bölgesine yayılmış olan Nogaylar Cungarlardan ziyade Kalmuk Hanlığı'na bağlı Torguudlarla daha çok temas içerisinde olurlar. Nogay epik geleneğinin Kırgız ve Kazak destancılık geleneğinde önemli bir etkiye sahip olduğu düşünüldüğünde Torguudlara dair hatıralar Nogaylar aracılığıyla Manas Destanı'na yerleşmiş olabilir. Bu da Kırgız destanlarının diğer Kıpçak destanlarıyla ortak bir kaynaktan beslendiğinin bir diğer kanıtıdır. Torguudların destanlarda öne çıkmasının başka bir nedeni de özellikle Orozbekov varyantında görüldüğü gibi Torguudların Kırgızlarla soydaş bir boy olarak görülmesi olabilir. Kalmuklara karşı topyekûn bir düşmanlığın asla işlenmediği Manas Destanı'nda yeri geldikçe Torguudlar dolayısıyla aralarında var olan ortak kökenlere değinildiği düşünülebilir. Destanda yer alan bu ayrıntı Torguudların Türk kökenleriyle ilgili yukarıda iddia edilen görüş ile tutarlıdır.

## **Sonuç**

Torguudların kökenleri Kereyitler gibi Cengiz Han öncesi Moğol platosunun Türk soylu halklarına dayanmaktadır. Moğol dilli halklarla yakın ilişkiler kuran Kereyitler XII. yüzyılın sonuna kadar bölgedeki gücünü korur. Ancak Cengiz Han dönemindeki siyasî çekişmelerden mağlup ayrılarak diğer Türk ve Moğol boyları arasında dağılır. XIV. yüzyılın sonlarında Torguud adıyla bir araya gelen boylar batı Moğolları olan Oyratlara katılarak XVII. yüzyılda kurulacak iki Oyrat devleti olan Cungar Hanlığı ve Kalmuk Hanlığı'nın temellerinde önemli bir rol üstlenir. Torguud adının nereden geldiğiyle ilgili birçok görüş mevcuttur. Bu görüşler arasında Torguud adının Gök Türklerin bir diğer ismi olan Türküt kelimesinin Cengiz Han dönemindeki söylenişinden geldiği iddiası da kayda değerdir.

Torguudlar kendilerini Cengiz Han'ın mirasçısı gören diğer Oyratlar gibi bölgesel hâkimiyetlerini güçlendirmek ve daha çok otlağa sahip olmak için Kırgız, Kazak, Nogay ve Başkurt gibi Türk halklarının topraklarını işgal ederler. Türkistan Türklüğü için yıkıcı sonuçlar doğuran bu olaylar Kırgız destanlarında ve özellikle Manas Destanı'nda kendine büyük bir yer bulur. Kırgızlar için doğudan gelen Oyrat/Cungar işgali her ne kadar batıdaki Kalmuk saldırılarından daha tehdit edici olsa da destan metinlerinde Oyratlara göre Torguudlarla özdeşleşmiş Kalmuklardan daha çok bahsedilir.

W. Radloff tarafından derlenen Manas Destanı'nda Torguud/Tırgoot etnonimine rastlanmasa da Oyratlardan zaman zaman “tört Oyrot” şeklinde bahsedilerek Oyratlar için geçmişte kullanılan “Dörvön Oyrot” yani içinde Torguudların da yer aldığı “Dört Oyrot” birliğine atıfta bulunulur.

Doğu Türkistanlı Manasçı C. Mamay'ın varyantında ise Torguud/Tırgoot etnonimi kendine bir kez yer bulmaktadır. Onlardan Talas bölgesinin eski halklarından biri olarak bahsedilmektedir. Destanda Torguudların daha önce Batı Kırgızistan'da yer alan Talas şehrinde yaşadıklarına dair ifadeler Torguudların diğer Kalmuklara göre Türkistan'ın iç ve batı bölgelerindeki belirgin varlıkları göz önünde bulundurulduğunda dikkate değerdir.

S. Karalayev varyantında Torguudların/Tırgootların Kara Kıtay, Mançu ve Şıbee gibi halklarla ittifak içinde olmalarına değinilir. Torguudlar bu varyantta Kökötöy Han'ın ölü yemeğine davet edilen halklar arasında yer alır. Bu kısımda buldukları bölge ve hanları tanıtılır. Kırgızların Çoñ Kazat'ta öldürdükleri hanlardan biri de Torguud hanı Kanışay'dır. Karalayev, varyantında Torguudlarla ilgili başka bilgiye yer vermez.

S. Orozbekov varyantı ise Torguudlara/ Tırgootlara sık sık yer vermesi ve onlarla ilgili bazı ilginç konulara değinmesi açısından ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Metinde Torguudların ataları Kereyitlerin dâhil olduğu Zubu devletine atıfta bulunulması oldukça önemlidir. Diğer yandan

sık sık Torguudların Türk kökenli oldukları, Kırgızlarla bir atadan geldikleri ancak Kıtay'ın kandırması sebebiyle dinden ve Türklükten uzaklaştıkları vurgulanır. Türklüğün kalbinden çıkan ve büyük bir özenle nesilden nesle aktarılan Manas Destanı bu konuya defalarca değinerek Torguudların Türk kökenlerini adeta haykırır. Dahası, diğer varyantlarda da yer alan Manas'ın Kalmuklar hesabına çalışan kötü niyetli akrabası Közkaman bu metinde Torguudlara mensuptur. Bu ayrıntı Manas'ın Közkaman'la akrabalığının yakınlık derecesi göz önünde bulundurulduğunda Kırgızlarla Torguudlar arasındaki köken birliğinin boyutlarını ortaya koyar.

Destanda belirtilen bu hususlar Torguudların Türklüğüne dair tarihî kayıtlardan edinilen bilgilerin teyit edilmesini sağlar. Zira Torguud adının kökenlerini incelediğimiz kısımda iddia ettiğimiz gibi onların ataları Gök Türklerin (Türküt) bakiyeleri olan boylara dayanıyor olabilir. Türkütlerin siyasî birliklerinin bozulmasının ardından bir süre Türk kimliğini korumaları ancak bölgeye Moğolların hâkim olmasından sonra git gide Moğol kültür dairesine dâhil olmaları Orozbekov varyantında anlatıldığı gibi Kırgızlarla aynı kökten gelen Torguudların Türklerden koparak Moğollaşmasıyla benzerlik taşımaktadır. Manas Destanı'nda Torguudların ayrıcalıklı bir yere sahip olması onların Türk kökenleri üzerine daha çok araştırma yapmayı gerekli kılmaktadır.

### **Kaynakça**

Abdildaev, E. (1995). "Tırgoot". *Manas Ansiklopedisi*. C. II. Bişkek: Muras.

Alimov, R. (2014). Sart-Kalmaklar ve Dilleri Üzerine. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 3(4), 244-252. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/305214>

Atalay, B. (1985). *Divanü Lugati't-Türk*. C. I-IV. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Berber, O. (2012). Kalmuk Adı Üzerine Bazı Değerlendirmeler. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 1(2), 47-62. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuavid/issue/23608/251370>

Berber, O. (2014). *Kalmuk İstilas ve Türk Dünyasına Etkisi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Buyar, C. (2012). *Cungar Hanlığı'nın Sosyal ve Kültürel Tarihi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek.

Cusup Mamay. (2004). *Manas*. Ürümçi: Sincañ El Basması.

Çöloğlu, R. (2020). Cusup Mamay'ın Toltoy Destanı'nda Etnik Yapı. *Avrasya Uluslar arası Araştırmalar Dergisi*, 8(21), 211-229. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/avrasyad/issue/53065/629509>

Gumilev, L. N. (2004). *Eski Türkler*. (çev. D. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.

Gürsoy-Naskali, E. (1995). *Manas Destanı (Wilhelm Radloff)*. Ankara: Türksoy Yayınları.

Xoyt, S. K. (2008). Kereity V Etnogeneze Narodov Yevrazii, S.İstoriografiya Problemy. *Brosko*./ Хойт, С. К. (2008). Керейты в этногенезе народов Евразии, с.историография проблемы. Броско.

İnan A.(1960). Nayman Boyunun Soyu Meselesi. *Belleten*, 24 (96), 539-545. Retrieved from <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/2893/tur>

İrimbek Kızı, C. (2011). *Geçmişten Günümüze Kalmukların Dinî Tarihi ve Halk İnanışları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Kalan, E. (2005). *Cungar Hanlığı'nın Siyasî Tarihi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). MSGSÜ: İstanbul.

Karalaev S. (2010). *Manas*. Bişkek: Turar./ Каралаев С. (2010). «Манас», Бишкек: Турар.

Kitinov, B. U. (2017). Torguty, S.K Voprosu Etnogeneza İ Religioznoy Oriyentatsii. *Vestnik Rossiyskogo Universiteta Druzhby Narodov*, 9(1), 84-95./Китинов, Б. У. (2017). Торгуты, S.K Вopросу Этнoгенеза И Религиозной Ориентации. *Вестник Российского Университета Дружбы Народов*, 9 (1), 84-95. doi: 10.22363/2312-8127-2017-9-1-84-95

Köprülü, M. Fuad. (1943). Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşei Meseleleri, *Belleten*, 7(28), 219-312. Retrieved from <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/725/tur>

Lessing, F. D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük* (çev. Günay Karaağaç). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Mote, F. W. (2003). *Imperial China, 900-1800*. MA: Harvard University Press.

Oğuz, A. Y. ve Murayama, S. (2021). Naymanlar Türk mü Yoksa Moğol mu?. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (12), 117-132. doi: 10.29157/etusbed.873835

Orozbekov, Sagımbay (2017a). *Manas Destanı C.1*. (çev. A. İsakov, B. İ. Sagımbekov, G. B. Murzakulova, İ. Türkhan, M. Nurmatov). İstanbul: TDBB.



Orozbekov, Sagimbay (2017b). *Manas Destanı C.2.* (çev. A. İsakov, B. İ. Sagınbekov, G. B. Murzakulova, İ. Türkhan, M. Nurmatov). İstanbul: TDBB.

Orozbekov, Sagimbay (2017c). *Manas Destanı C.3.* (çev. A. İsakov, B. İ. Sagınbekov, G. B. Murzakulova, İ. Türkhan, M. Nurmatov). İstanbul: TDBB.

Pavlov, D. A. (1988). Nazvaniya Osnovnykh Kalmytskikh Etnonimov. In Problemy Mongol'Skoy Filologii, 91-106./ Павлов, Д. А. (1988). Названия Основных Калмыцких Этнонимов. *Проблемы Монгольской Филологии*, 91-106.

Pelliot P. (1960). *Notes Critiques d'Histoire Kalmouke.* Librairie d'Amérique et d'Orient.

Perdue, P. C. (2005). *China marches west, s.the Qing conquest of Central Eurasia.* MA: Harvard University Press.

Roux, J. P. (2001). *Moğol İmparatorluğu Tarihi.* (çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Temir, A. (1986). *Moğolların Gizli Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız Sözlüğü. I-II. C.* (çev. Abdullah Taymas). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

### **İnternette Alınan Kaynak**

Rashidaddin.(1310).[https://www.vostlit.info/Texts/rus16/Rasidaddin\\_2/kniga1/frameset3.html](https://www.vostlit.info/Texts/rus16/Rasidaddin_2/kniga1/frameset3.html) adresinden 18 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.

## Extended Abstract

The purpose of this article is to evaluate the views on the origins of the Torguuds; examine their historical roles in the Turkish and Mongolian world and reveal their privileged position in the Epic of Manas. In the first part of the article, the history of the Torguuds, scanning, classification, analysis, criticism and synthesis methods were used. In the part about the Manas Epic, the text analysis method was used.

The Torguuds have their origins in the Turkic peoples of Mongolia before the 13th century, such as the Kereyites. Kereyites, who established close relations with Mongol-speaking peoples, maintained their power in the region until the end of the 12th century. However, he was defeated in the political conflicts in the period of Genghis Khan and dispersed among other Turkish and Mongolian tribes. At the end of the 14th century, the tribes that came together under the name Torguud joined the Oirats, the western Mongols, and played an important role in the foundations of the two Oirat states, the Djongar Khanate and the Kalmyk Khanate, to be established in the 17th century. There are many opinions as to where the name Torguud came from. The view that finds the most supporters about the origin of the name Torguud is that they are based on the "turqaq kesig", the special guards of Genghis Khan. This article claims that they may be the remnants of the Gök Türks (Türküt).

The Torguuds, like other Oirats who see themselves as the heirs of Genghis Khan, want to strengthen their regional dominance. They occupy the settlements of Turkish peoples such as Kyrgyz, Kazakh, Nogai and Bashkir to buy more land. These events have devastating consequences for Turkestan. These events find a great place in the Kyrgyz epics and especially in the Manas Epic. For the Kyrgyz, the Oirat/Jungar invasion from the east is more damaging than the Kalmyk/Torguud attacks in the west. But in epic texts, Kalmyks are mentioned more than Oirats.

The ethnonym Torguud/Tirgoot is not found in the Epic of Manas compiled by W. Radloff. But the Oyrats are sometimes referred to as the "Four Oirats". This expression refers to the name "Dörvön Oyrat" used for Oirats. The Torguuds are part of the Dörvön Oyrot league.

In the Manas variant of Cusup Mamay, the ethnonym Torguud/Tirgoot takes place once. They are mentioned as one of the ancient peoples of the Talas region. The statements in the epic that the Torguuds lived in the city of Talas before the show that the Torguuds were in the inner and western regions of Turkestan before.

In Karalayev's *Manas* variant, the Torguuds/Trgoots are in alliance with people such as Kara Kitay, Manchu, and Shabee. In this variant, the Torguuds are among the people invited to Kökötoy Han's dead meal. The Kyrgyz killed the Torguud khan Kanishay in the Great War. Karalayev does not include any other information about Torguuds in his variant.

Orozbekov's variant of *Manas* frequently includes Torguuds/Tırgoots. It also touches on some interesting issues about the origin of the Torguuds. The reference to the Zubu state in the text is very important. Because Kereyites, the ancestors of Torguuds, took place in this state. On the other hand, it is often mentioned that the Torguuds are of Turkish origin and that they have a common ancestor with the Kyrgyz. Later, due to the deception of the Chinese, the Torguuds moved away from Islam and Turkish culture. The *Manas* Epic touches upon this subject many times, emphasizing the Turkish origins of the Torguuds. Also, in the Orozbekov variant, *Manas*'s treacherous uncle, Közkaman, who works for the Kalmyks, belongs to the Torguuds. This detail is another proof of the unity of origin between the Kyrgyz and the Torguuds.

These events described in the epic confirm the historical information that the Torguuds are of Turkish origin. Because, as we claimed in the section where we examined the origins of the name Torguud, their ancestors may be based on the tribes that are the remnants of the Gök Türks (Türküt). The Gök Turks preserved their Turkish identity for a while after their political unity was broken. However, after the Mongols dominated the region, they gradually became involved in Mongolian culture. These events are similar to those described in the Orozbekov variant. The fact that the Torguuds have an important place in the *Manas* Epic makes it necessary to do more research on their Turkish origins.